

Research Paper

Development and Population: Analysis of Population Decline Trend Based on a Development-Oriented Approach (Study of Sarvabad County in Kurdistan Province)

Yaghoub Ahmadi¹ , Parvin Alipoor^{*2}

¹ Professor of Department of Social Sciences, Faculty of Social and Economic Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran. yahmady@pnu.ac.ir

² Assistant Professor, Institute of Social Studies and Research, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. palipoor@ut.ac.ir

 [10.22080/ssi.2025.28273.2241](https://doi.org/10.22080/ssi.2025.28273.2241)

Received:
December 24, 2024

Accepted:
March 12, 2025

Available online:
March 5, 2026

Keywords:
Emigration, Immigration,
Population, Sarvabad
County, Supportive
Development

Abstract

Objectives: Sarvabad County in Kurdistan Province is one of the few counties that has faced population decline in recent years due to numerous reasons and factors. An important point in this regard is the existence of important potentials in agriculture, tourism, as well as animal husbandry and many other things that have not had much effect on the survival of the population and increasing its quality. The aim of the present study is to qualitatively analyze the reasons for the population decline in the county based on a development approach. **Methods:** The research method of the present study was qualitative based on grounded theory and semi-structured interviews with 45 key informants of the county. Thematic analysis technique was also used to analyze the interviews. **Results:** The findings of the study based on a development-oriented approach indicate that Sarvabad County is not in a desirable position in terms of economic development and, subsequently, investment, job creation, and productivity of commercial sectors, markets, and cooperatives. Interviews also indicated this claim; lack of government investment, unstable economy, and marginality of the county, dominance of the security environment, ethnic and religious discrimination, limited political space for civil participation, and weakness of civil society and contradiction between traditional and modern culture and the formation of cultural changes, emigration of educated and professional individuals, and decreased livability and socio-economic resilience in villages have been introduced as the most important themes and issues of development in the county and as a result of its emigration. **Conclusion:** Based on the findings of the present study, a compensatory model is proposed as the main solution for the development of the county, which is based on supportive development. This type of development can be achieved with the participation and support of the government and its institutions, local people, and the institutions and associations of the county in order to achieve sustainability in the social, political, environmental, cultural, economic, and most importantly, demographic fields.

*Corresponding Author: Parvin Alipoor

Address: Institute of Social Studies and Research,
Research Section for Women's Studies and
Development, Faculty of Social Sciences, University
of Tehran, Tehran, Iran.

Email: palipoor@ut.ac.ir

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

2538-3612 © The Author(s)

Published by University of Mazandaran

Extended Abstract

1. Introduction

The experience of the last few decades in the field of development planning in the country shows that small and especially border counties do not have a proper place in the development process, and the unequal view of such counties has upset the balance between urban facilities and infrastructure and has led to widespread migration. Sarvabad in Kurdistan Province is one of the counties that has experienced negative population growth in the last decade, and has presented a thought-provoking and controversial situation to observers and policymakers. The population of Sarvabad County, based on the 2016 census, is 44,940 people, which is a decrease of nearly 5,000 people compared to the 2011 census, and it is known as the smallest county in the province. In other words, according to statistics from the Statistical Center of Iran, the population of Sarvabad County has decreased by 10,000 people over ten years, from 2006 to 2017. This downward trend was repeated again in accordance with the forecast trends for 1400, and the population of the city decreased to 43,700 in 1400. A review of the available population data and information indicates a serious downward trend in the population, resulting in damage to the active population body, and as a result, harmful consequences for development and even disruption in the process and continuity of urban and rural life in this city. In other words, it can be noted that the relationship between population and development is a two-way and reciprocal relationship; on the one hand, development and especially observing balance and equilibrium in the development process will lead to the

survival and stability of the population, and on the other hand, the lack of a suitable active population body in human complexes will cause a crisis in resources and human power and a challenge to the possibility of realizing development. In other words, and in particular, emigrating to a different area, such as Sarvabad, due to the decline in quality and population outputs, can cause serious disruption in the development process of the city.

2. Method

The method used in this study was qualitative. Given that the present study used the interview technique to collect data and the grounded theory approach to interpret the findings, the theoretical saturation method was used to determine the number of statistical samples. Semi-structured interviews were conducted with 45 key informants in the city, including interviews with 20 informants in Sarvabad city, 15 interviews in the villages of the central district, and 10 interviews in the villages of Oraman district. Interviews were conducted with local people, influential people (villagers and local councils), and key informants (those who had the most knowledge of the situation of the village/city). The sampling methods in this study were purposive sampling, theoretical sampling, and maximum diversity sampling. Finally, in the present study, the thematic analysis technique was used as an analytical technique. The process of refining and verifying the collected data was carried out using the thematic analysis technique.

3. Results

Based on the implementation of interviews, important themes in various economic, political, and socio-cultural fields were separated, and concepts and categories were reconceptualized in

accordance with the concept and subject. Secondary categories are summarized and include primary categories and are examined, interpreted, and explained according to the work process so that the reasons for emigration can be evaluated and interpreted in different fields. The extracted categories in the economic field included six secondary categories under the titles of "lack of investment by the public sector", "unstable economy", "marginality of the county", "lack of attention to economic and industrial capacities", "costliness of the agricultural and livestock sectors and their traditional nature", and "lack of support for the private sector". Public sector investment is considered the most important sector in economic activity. This is done with regard to the concentration of power and wealth in the center of Iran. The point is that as you move away from the center (Tehran), the amount of capital decreases, and the less prosperous provinces are located on the periphery and borders. At the same time, border counties within the provinces have also become less prosperous areas. Sarvabad County is known as a border and less prosperous county in the province and in the country. This raises the fundamental question of what is the reason for the low government investment in this county? The interviewees emphasize the dominance of the security and political perspective over the development and investment perspective. They consider the economic development of these regions to be synonymous with removing the security perspective.

4. Conclusion

The results of the present study indicate that the existing repulsions in the county in various dimensions and subsystems have been the main reason for the migration and movement of citizens of this

city and county to other regions and cities of Iran. The rejections in various areas were mentioned by the interviewees, who were key experts and informants in the city and villages of Sarvabad, as follows: The instability and temporary nature of employment, low wages, and poor quality of welfare and livelihood facilities in the economic sphere, which are generally considered to be related to a kind of deprivation resulting from the center-periphery relationship. In other words, the economic sphere is affected by the security environment and is generally kept deprived to control the border and the border people based on a kind of restrictive center-periphery planning. This issue has received a lot of attention from informants and experts in Sarvabad for analyzing the phenomenon of migration and, of course, underdevelopment. In other words, according to the interviewees, the general and fundamental view and decision-making criteria in Iran have been centralized, imposed, and have acted without considering regional distinctions and differences. One of the most important issues in the economic, social, and human development programs of Iranian society is the lack of a theoretical framework and model for coherent economic, social, and human development.

Funding

This study was derived from a project titled Reasons for Population Decline in Sarvabad County, which was conducted for the Kurdistan Provincial Management and Planning Organization.

Authors' Contribution

All authors contributed to the design and implementation of the study, data analysis, and manuscript writing.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

Acknowledgements

The authors thank the management and planning organization of Kurdistan

province, reviewers, and also the Editor-in-Chief, Manager, and Editor of the Journal of Social Institutions for their support.

علمی پژوهشی

توسعه و جمعیت: تحلیل روند کاهش جمعیت مبتنی بر رویکرد توسعه‌محور (مطالعه شهرستان سروآباد در استان کردستان)

یعقوب احمدی^۱، پروین علی‌پور^{۲*}

^۱ استاد گروه آموزشی علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. yahmady@pnu.ac.ir
^۲ استادیار مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. palipoor@ut.ac.ir

 [10.22080/ssi.2025.28273.2241](https://doi.org/10.22080/ssi.2025.28273.2241)

چکیده

اهداف: شهرستان سروآباد در استان کردستان در سال‌های اخیر به‌واسطه دلایل و عوامل متعدد، از جمله محدود شهرستان‌هایی است که با کاهش جمعیت مواجه بوده است. نکته مهم در این رابطه، وجود پتانسیل‌های مهم کشاورزی، گردشگری، همچنین دام‌داری و موارد بسیار دیگر است که اثر چندانی بر ماندگاری جمعیت و افزایش کیفیت آن برجای نگذاشته است. هدف مطالعه حاضر، تحلیل کیفی دلایل کاهش جمعیت شهرستان مبتنی بر رویکرد توسعه‌ای است. **روش مطالعه:** روش تحقیق پژوهش حاضر، کیفی، رهیافت نظریه زمینه‌ای برای تفسیر یافته‌ها و مصاحبه‌های نیمه ساخت‌یافته با ۴۵ نفر از مطلعین کلیدی شهرستان بوده است. همچنین، برای تحلیل مصاحبه‌ها از تکنیک تحلیل تماتیک استفاده شده است. **یافته‌ها:** یافته‌های مطالعه مبتنی بر نوعی رویکرد توسعه‌محور حاکی از آن است که شهرستان سروآباد از نظر توسعه اقتصادی و ذیل آن سرمایه‌گذاری، اشتغال‌زایی و بهره‌وری بخش‌های تجاری، بازرچه‌ها و تعاونی‌ها در جایگاه مطلوبی قرار ندارد. مصاحبه‌ها نیز دال بر این مدعا بوده است. کمبود سرمایه‌گذاری بخش دولتی، اقتصاد ناپایدار و حاشیه‌بودن شهرستان، تسلط فضای امنیتی، تبعیض‌های قومی و مذهبی، محدودیت فضای سیاسی مشارکت‌های مدنی و ضعف جامعه مدنی و تقابل فرهنگ سنتی و مدرن و شکل‌گیری تغییرات فرهنگی، مهاجرت افراد تحصیل‌کرده و حرفه‌ای و کاهش زیست‌پذیری و تاب‌آوری اجتماعی اقتصادی در روستاها به‌مثابه مهم‌ترین مضامین و مسائل توسعه در شهرستان و در نتیجه مهاجرفرستی آن معرفی شده‌اند. **نتیجه‌گیری:** مبتنی بر یافته‌های پژوهش حاضر، الگوی جبرانی به‌عنوان راهکار اصلی برای توسعه شهرستان پیشنهاد می‌گردد که اساس آن توسعه حمایتی است. این نوع از توسعه با مشارکت و حمایت دولت و نهادهای آن، مردم محلی و نهادها و انجمن‌های شهرستان قابل حصول است تا بتوان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، زیست‌محیطی، فرهنگی و اقتصادی و مهم‌تر جمعیتی، پایداری را محقق ساخت.

تاریخ دریافت:

۴ دی ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۲۲ اسفند ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۴ اسفند ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

توسعه حمایتی؛ جمعیت؛
شهرستان سروآباد؛ مهاجرت؛
مهاجرفرستی

* نویسنده مسئول: پروین علی‌پور

ایمیل: palipoor@ut.ac.ir

آدرس: بخش پژوهشی مطالعات زنان و توسعه، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

این مقاله با دسترسی آزاد تحت مجوز بین‌المللی کربن کامنز از نوع نسبت‌دادن-غیرتجاری-بدون انشقاق ۴/۰ است.

ناشر: دانشگاه مازندران (گان) نویسنده(گان) © ۲۵۳۸-۳۶۱۲

۱ مقدمه و بیان مسأله

ایران در چند دهه گذشته تحولات جمعیتی بی-سابقه‌ای را تجربه کرده است. از مهم‌ترین تحولات جمعیتی در دهه‌های اخیر تداوم کاهش مرگ و میر، افزایش باروری اواخر دهه ۱۳۵۰ و اوایل دهه ۱۳۶۰، کاهش باروری در دو دهه گذشته (۱۳۹۰ و ۱۴۰۰) و تغییرات میزان و الگوی مهاجرتی بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این روندها و به‌ویژه روند کاهش شدید باروری طی سالیان اخیر سبب شده‌اند که جمعیت و پایداری آن بیش از پیش در سیاست-گذاری‌های توسعه‌ای مورد توجه قرار گیرد. در کنار تحولات باروری و مرگ و میر، مهاجرت به‌مثابه یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های جمعیتی، نقش تعیین‌کننده-ای در رشد جمعیت منطقه‌ای، استانی و تغییر ساختار اجتماعی-جمعیتی داشته است. کیفیت و توانمندی جمعیتی بیش از کاهش باروری به‌واسطه روند مهاجرت می‌تواند دچار آسیب یا بحران شود. از این رو شناخت عوامل و دلایل مهاجرت، مهاجرپذیری و مهاجرفرستی هر یک از استان‌های کشور و بررسی الگوهای مهاجرتی می‌تواند در تدوین سیاست‌گذاری‌های مهاجرتی اثر مناسبی بر جای بگذارد. در همین راستا، مهاجرت از شهرستان‌ها و روستای کوچک و کم‌تر توسعه‌یافته از مسائل اساسی است که کشورهای جهان سوم از جمله ایران با آن روبه‌رو هستند. این نوع مهاجرت‌ها نشان-دهنده و نیز پیامد عدم تعادل در مجموعه سکونت-گاه‌های شهری و روستایی و سطوح نابرابر توسعه در جوامع شهری و روستایی در این کشورها است. جمعیت‌زدایی ناشی از مهاجرت در شهرستان‌های کوچک و روستاهای کم‌برخوردار به‌مثابه یک عامل خارجی، نظم طبیعی رشد جمعیت را برهم زده و اختلالات و نابهنجاری‌های عمده‌ای در وجوه ساختاری جمعیت و حرکات و پیامدهای آن ایجاد می‌کند.

در ایران معاصر، با گسترش زیرساخت‌های صنعتی و مالی، فعالیت‌های سودآور در شهرهای بزرگ متمرکز شده و اینگونه شهرها به مراکز اصلی

اشتغال نیروی کار دستمزدی تبدیل شده‌اند و مهاجرت‌ها از شهرستان‌های کوچک به این کلان-شهرها شدت یافته است. به‌واسطه تأثیر متقابل شهرنشینی و مهاجرت، تعادل جمعیتی بین شهرهای بزرگ و کوچک کشور بر هم خورده و بین تعداد جمعیت شهرهای کوچک و بزرگ فاصله افتاده است (شیعه، ۱۴۰۱: ۱۳). چنین عنوان می‌شود که مهاجرت از شهرستان‌های کوچک و حاشیه‌ای به ویژه در مناطق مرزی کشور عمدتاً ناشی از عدم وجود زیرساخت‌های اقتصادی و خدمات زیربنایی مناسب در این گونه شهرها از یکسو و انتظار درآمد و اشتغال بهتر به همراه وجود خدمات و تسهیلات رفاهی، آموزشی و بهداشتی بهتر در شهرهای بزرگتر از سوی دیگر بوده است (قاسمی‌اردهایی و همکاران، ۱۳۹۶). تجربه چند دهه اخیر در زمینه برنامه‌ریزی توسعه در کشور نشان می‌دهد که شهرستان‌های کوچک و به‌ویژه مرزی، از جایگاه مناسبی در فرآیند توسعه (نامتوازن) برخوردار نبوده و نگاه نابرابر به این گونه شهرستان‌ها، پیامدهای نامناسبی را همچون بروز مشکلات شهری در نتیجه عدم تعادل بین امکانات و زیرساخت‌های شهری، تخلیه روستاهای پیرامون به دلیل نبود امکانات اولیه و مهاجرفرستی به شهرهای بزرگ‌تر به دنبال داشته است. از سوی دیگر به باور محققان، «شهرستان‌های مرزی کشور مناطقی استراتژیک و حیاتی هستند که تعادل جمعیتی این مناطق نقشی مهم در حفظ امنیت داخلی کشور دارد. متأسفانه بسیاری از شهرستان‌های مرزی توان و پتانسیل حفظ جمعیت خود را ندارند و با روند مهاجرفرستی فزاینده روبه‌رو هستند» (مشفق و شکفته‌گوهری، ۱۳۹۹: ۱۰۹). بر اساس این، مهاجرت تنها مختص به مهاجرت روستا-شهری نیست و مهاجرت‌های شهر به شهر نیز چنانکه در مورد شهر سروآباد قابل ملاحظه است، چالش عمده‌ای است که در کشور ما و از جمله در مناطق کم‌تر توسعه‌یافته مانند کردستان از اهمیت بسیاری برخوردار است. جهت‌گیری مهاجرت از شهرستان‌های کوچک به شهرهای بزرگ‌تر در سال ۱۳۹۵ حدود ۳۶ درصد از ارقام مهاجرت‌های کشور را

نیروی انسانی به‌مثابه یک عامل مستقل دید. تعداد بالای جمعیت به‌طور ساده می‌تواند به تعداد بیشتر نیروی کار منجر شود؛ همچنین رشد بالای جمعیت، افزایش تعداد نیروی انسانی را موجب می‌شود. اما این‌ها ممکن است همیشه با منفعت اقتصادی همراه نباشد. اگر کشور فقیر و سرمایه و زمین کم-یاب باشد، افزایش نیروی انسانی به بیکاری می‌انجامد. بنابراین ساختار و تحولات جمعیت و عوامل دیگر نظیر وضعیت اقتصادی و اجتماعی رابطه جمعیت و نیروی انسانی را (به‌عنوان عامل تولید) تحت تأثیر قرار می‌دهند (لوکاس و پاول، ۱۳۹۴: ۲۳۱). از این‌رو می‌توان گفت که مهاجرفرستی ناحیه‌ای متفاوت مانند سروآباد با توجه به تنزل کیفیت و برون‌دادهای جمعیتی می‌تواند اختلال جدی در روند توسعه شهرستان ایجاد کند. از این منظر، مطالعه حاضر درصدد واکاوی و بررسی علل و دلایل مهاجرت در شهرستان سروآباد یا به‌عبارتی رشد منفی جمعیتی در این شهرستان بوده و در تلاش برای پاسخ به این پرسش برآمده است که رابطه توسعه و جمعیت در شهرستان سروآباد چگونه قابل تفسیر و توصیف است؟

۲ پیشینه تجربی پژوهش

مطالعات صورت‌گرفته در زمینه مهاجرت، عموماً در راستای مهاجرت روستا به شهر مدون شده‌اند و این در حالی است که در کشورهایی مانند ایران مهاجرت شهر به شهر نیز از چالش‌های جدی در زمینه توسعه و سامان‌دهی شهری و روستایی است. از این منظر، پژوهش‌های چندی قابل شناسایی است که می‌تواند مسیر پیش روی مطالعه حاضر را تا اندازه-ای روشن کند. نتایج تحقیق «تجربه طرد اجتماعی ساکنان روستایی (مورد مطالعه: شهرستان شفت)»، نشان می‌دهد که مهاجرت نیز جزء تجربه‌های طرد روستائیان است. طبق یافته‌های این تحقیق دو نوع تجربه طرد در روستائیان وجود دارد: برخی‌ها روستاها را ترک می‌کنند و تاب تحمل گرفتاری‌های روستا را ندارند و در عوض پشیمانی و مشکلات شهری در انتظارشان است و برخی دیگر به ترک

تشکیل می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). مهاجرفرستی شهرهای کوچک علاوه بر اینکه به لحاظ اقتصادی ملاحظات جدی برای این‌گونه شهرها به همراه دارد، بر ساختار جمعیتی-اجتماعی و فرهنگی منطقه نیز اثرات جدی بر جای می‌گذارد. با توجه به نقش عوامل مختلف در مهاجرفرستی و تأثیر متفاوت این عوامل در شرایط و مناطق گوناگون به نظر می‌رسد که برای توضیح کامل‌ساز و کار مهاجرت به جای نگرش انتزاعی جداگانه باید مجموعه این عوامل در ارتباط با همدیگر و مبتنی بر نوعی رویکرد توسعه‌محور مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

سروآباد در استان کردستان از جمله شهرستان‌هایی است که در دهه اخیر دچار رشد منفی جمعیت بوده است و وضعیت تأمل‌برانگیز و مناقشه‌محوری را پیش روی ناظران و سیاست‌گذاران قرار داده است. جمعیت شهرستان سروآباد براساس سرشماری سال ۹۵ به ۴۴ هزار و ۹۴۰ نفر می‌رسد که نسبت به سرشماری سال ۹۰ قریب به ۵ هزار نفر از جمعیت این شهرستان کاهش یافته و به‌عنوان کم‌ترین جمعیت شهرستان استان شناخته شده است. طبق آمار رسمی مرکز آمار در سرشماری نفوس و مسکن سال ۸۵ جمعیت شهرستان سروآباد ۵۴ هزار و ۸۳۱ نفر و در سال ۹۰ جمعیت این شهرستان ۴۹ هزار و ۸۴۱ نفر بوده است به عبارت دیگر طبق آمارهای مرکز آمار ایران جمعیت شهرستان سروآباد از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ به مدت ده سال ۱۰ هزار نفر کاهش پیدا کرده است. این روند کاهش مطابق پیش‌بینی روندها برای ۱۴۰۰ مجدداً تکرار شده و جمعیت شهرستان در ۱۴۰۰ به ۴۳۷۰۰ نفر کاهش یافته است (فرمانداری سروآباد، ۱۴۰۰). بررسی داده‌ها و اطلاعات جمعیتی موجود حاکی از روند جدی کاهش جمعیت و به‌تبع آن وارد آمدن آسیب به بدنه جمعیت فعال و در نتیجه پیامد آسیب‌زا برای توسعه و حتی اختلال در روند و فرآیند تداوم حیات شهری و روستایی در این شهرستان است. تأثیر جمعیت بر توسعه را می‌توان از منظر

بین‌المللی مواد مخدر و... در وضعیت توسعه‌ای آینده شهر خواهند داشت.

شهری‌ثانی و محمودیان (۱۳۹۷) در مطالعه «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تمایل به مهاجرت افراد از شهر آبادان با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره» نشان داده‌اند که از بین شاخص‌های مختلف (اقلیمی- جغرافیایی، خدماتی- رفاهی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و امنیتی)، شاخص اقتصادی بیشترین تأثیر را بر تمایل به مهاجرت افراد از شهر آبادان به دیگر نقاط کشور داشته است. همچنین بیشترین ضریب تأثیر در میان مؤلفه‌های شاخص اقتصادی مربوط به بیکاری و درآمد پایین است.

عوامل جاذبه و دافعه مؤثر بر مهاجرت مغول‌ها به کره جنوبی عنوان پژوهشی است که توسط زنبازار و همکاران (2021) انجام گرفته است. نتایج این مطالعه نشان داده است که عامل فشار یا دافعه عمده، عامل اقتصادی بوده که انگیزه اصلی مهاجرت، درآمد کم یا ناپایدار، رکود اقتصادی و فقر بوده است. به همین ترتیب، عوامل جاذبه نیز اقتصادی بوده‌اند، به طوری که انگیزه مهاجرت به کره جنوبی ناشی از دستمزدهای بالا، رفاه، فرصت پس‌انداز و یا عوامل اجتماعی مانند دسترسی به آموزش باکیفیت، تجربه فرهنگی و پیوستن به اعضای خانواده قبلاً در کشور مستقر بوده است. بیون و همکارانش (2019) در پژوهشی با عنوان استراتژی‌های برنامه‌ریزی برای مقابله با کاهش جمعیت: تجربیات هلند به بررسی اتخاذ و اجرای استراتژی‌های برنامه‌ریزی و ابزارهای استفاده از زمین برای مقابله با کاهش جمعیت در سه منطقه مختلف در هلند پرداخته‌اند: شرق گرونینگن، جنوب لیمبورگ و دی آچترهوک. نتایج مطالعه نشان می‌دهد که هر منطقه پاسخ‌های بسیار خاصی را بسط داده است که می‌تواند با گفتمان‌های مختلفی که بر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در آن منطقه مسلط بودند، توضیح داده شود. اگرچه تصورات در مورد کاهش جمعیت، پیامدها و پاسخ‌های مناسب به آن، به شدت

روستا راضی نمی‌شوند و در برابر سختی‌ها مقاومت می‌کنند (قربانی و همکاران، ۱۴۰۲). یافته‌های تحقیق «تحلیلی راهبردی وضعیت توسعه پایدار شهر جدید پرند» نشان می‌دهد که شهر جدید پرند در ایفای نقش خود که همانا جمعیت‌پذیری بخشی از مازاد جمعیت و تمرکززدایی از مادرشهر تهران بوده چندان موفق نبوده است. بخش زیادی از این عدم توفیق ناشی از عدم احداث متناسب زیرساخت‌ها و نبود زمینه‌های اشتغال و فعالیت در این شهر بوده که آن هم متأثر از ناکارآمدی مدیریت و برنامه‌ریزی متناسب با نیازهای توسعه شهری بوده است (ولی- پورکلاشایی و همکاران، ۱۴۰۰). مشفق و شکفته- گوهری (۱۳۹۹) در مطالعه «وضعیت مهاجرت در شهرستان‌های مرزنشین ایران و اثرات سطح توسعه- یافتگی بر آن» به بررسی اثرات سطوح توسعه- یافتگی شهرها بر میزان مهاجرت پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که میان مهاجرپذیری، خالص مهاجرت، ناخالص مهاجرت و توسعه شهرستان‌های مرزنشین، رابطه مثبت و معناداری برقرار است. توسعه‌یافتگی قادر به تبیین بیش از ۱۹ درصد تغییرات خالص مهاجرت این شهرستان‌ها بوده است. همچنین نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که شهرستان‌های مرزنشین عمدتاً مهاجرفرست بوده و از نظر توسعه‌یافتگی نیز در پایین‌ترین سطح توسعه قرار دارند.

نجفی (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه شهرهای مرزی با رویکرد آینده‌پژوهی (نمونه موردی: شهر زابل)» به بررسی پایداری توسعه در مرزها پرداخته است. نتایج تحقیق نشان داده است که بیشترین میزان تأثیرگذاری را متغیرهای ظرفیت‌های گردشگری، مهاجرت، ظرفیت بالای زیست محیطی و طبیعی و کشاورزی، نقش مرکزی شهر در ناحیه سیستان، مزایای راه ترانزیتی شرق کشور، برخورد ناکارآمد مدیران اجرایی و سیاسی، ضعف ارتباط ریلی با کانون‌های جمعیتی مجاور، پتانسیل بروز و تشدید ناهنجاری‌های اجتماعی، قرار داشتن در حوزه تجارت

اقتصادی، دسترسی حمل‌ونقل، امکانات رفاهی طبیعی و توسعه زمین که به‌طورکلی در مطالعات موجود طبقه‌بندی شده‌اند، قرار می‌گیرند. باین‌حال، تأثیرات این عوامل بر تغییر جمعیت در طول زمان یا در فضا ثابت نیست. اثرات وابستگی و تغییرات فضایی را نشان می‌دهند و با روند توزیع مجدد جمعیت تغییر می‌کنند. درک سیستماتیک تغییر جمعیت و رابطه آن با عوامل محرک آن مستلزم در نظر گرفتن سیستماتیک عوامل تأثیرگذار در فضا و زمان است.

در مجموع می‌توان اشاره نمود که در پیشینه تجربی هم در ایران و هم در خارج از ایران مطالعات خوبی در زمینه مهاجرت انجام پذیرفته است، اما عمده آن پیمایشی و کمی و همچنین در حوزه جغرافیا انجام پذیرفته است و کم‌تر در حوزه کیفی و جامعه‌شناختی به این مسأله به‌ویژه در مناطق کردنشین و همچنین مرزی پرداخته شده است.

۳ ملاحظات نظری

مهاجرت به‌عنوان بخشی ذاتی از فرآیندهای گسترده‌تر تغییرات اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، فناوری و جمعیتی است که در مفاهیمی مانند تحول اجتماعی، «توسعه» تجسم یافته است (De Haas, 2021: 13). بررسی نظریات حوزه مهاجرت نشان از آمیختگی این روند با جریان نوسازی آن دارد (جعفری‌نعمی؛ علی‌مندگاری و روحانی، ۱۴۰۲: ۱۰۲). باین‌حال، مهاجرت یک فرآیند اجتماعی است که تحت تأثیر علل مختلف به وقوع می‌پیوندد که در نظریه‌های مختلف به این علل پرداخته شده است. یکی از این نظریه‌ها نظریه «سرمایه‌گذاری انسانی» است که توسط شاستاد^۲ ارائه شده بنا بر این نظریه تصمیم‌گیری برای مهاجرت، نوعی تصمیم به سرمایه‌گذاری است که در آن هزینه‌ها و دستاوردهای شخص مهاجر در طول زمان واقعیت می‌یابد. به این معنی که افراد جریان‌های درآمد زندگی‌شان را که در مکان اقامتگاه کنونی و نیز در تمام کوچ‌گاه‌های

متناسب با بافت هر منطقه متفاوت است، اما در هر سه منطقه، دولت‌های مسؤوول لازم دانستند سیاست‌ها و برنامه‌های موجود را هماهنگ کرده و استراتژی‌ها را با شرایط کاهش جمعیت تطبیق دهند. این مطالعه همچنین نشان می‌دهد که ایده‌های استفاده از برنامه‌ریزی به‌عنوان ابزاری برای تحریک رشد اقتصادی در مناطق مورد مطالعه وجود دارد، اما دقیقاً همین ایده‌ها هستند که مانع توسعه و اجرای سیاست‌های مقابله با کاهش جمعیت شده‌اند. این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که چگونه نظریه حکمرانی تکاملی می‌تواند برای تبیین نحوه مواجهه و انتخاب مسیرهای متفاوت مناطق برای مقابله با کاهش جمعیت و تحلیل وابستگی‌های متفاوتی که بر انتخاب استراتژی‌ها تأثیر می‌گذارند، مفید باشد.

یافته‌های مطالعه «عوامل جاذبه و دافعه مهاجرت: مطالعه موردی در منطقه شهری شهرستان مونیووا، میانمار» نشان می‌دهد که شرایط زندگی بهتر اولین و مهم‌ترین عامل انگیزه مهاجرت به شهرک مونیووا بوده است. دومین عامل مهم، خدمات عمومی بهتر بوده است که به زعم نویسنده یک عامل فشار نیز محسوب می‌شود؛ زیرا دلیل مهاجرت این است که سطح خدمات در مکان قبلی آن‌ها ضعیف بوده است. پاسخ‌گویان از حمل‌ونقل عمومی محل قبلی خود و نبود ایمنی در مکان‌های قبلی ناراضی بودند. سومین عامل مهم محیط بهتر بود که شامل جابه‌جایی به دلیل کمی امکانات فرهنگی/ تفریحی و بیزاری از رفتار همسایگان بوده است (Kyaing, 2014).

چی و ونتورا^۱ (2011) در مطالعه‌ای با عنوان «تغییر جمعیت و عوامل محرک آن در مناطق روستایی، حومه و شهری ویسکانسین، ایالات متحده آمریکا، ۲۰۰۰-۱۹۷۰»، خاطر نشان کرده‌اند که رشد (یا کاهش) و توسعه جمعیت تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار می‌گیرد که در حوزه‌های وسیعی از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، شرایط اجتماعی-

² Sjuastad

¹ Chi & Ventura

است به خودی خود برای تجربه مهاجرت قائل شوند، مانند لذت و لذت ناشی از کاوش در جوامع جدید، دیدن «چراغ‌های روشن» شهر.

همچنین در دیدگاه سیستمی به مهاجرت، عوامل بسترساز و شکل‌دهنده مهاجرت شامل میزان توسعه‌یافتگی مکان مبدأ مهاجر، بعد خانوار، میزان تحصیلات والدین مهاجر، میزان وابستگی مهاجر به محل تولد و نیز میزان احساس غربت به آن، سطح آگاهی و اطلاعات عمومی و نیز میزان تحصیلات شخص مهاجر، سطح آگاهی و شناخت شخص مهاجر در مورد مناطق مبدأ و مقصد، وضعیت سازمان‌ها و اتحادیه‌های صنفی موجود در مبدأ و مقصد و نوع ارتباط با آن‌ها، صلاحیت و شایستگی مهاجر برای اولین استخدام در منطقه مقصد و بالاخره وضعیت تأهل مهاجر، به‌دست‌آوردن کالای مصرفی بادوام (خودرو، تلویزیون و...)، ساختن واحد مسکونی در مبدأ و بالاخره استخدام همسر در مقصد و درنهایت وضعیت منطقه سکونت در مقصد، انگیزه مراجعت به مبدأ، مدت اقامت در مقصد و متغیرهای جمعیتی مانند جنس و سن می‌گردد (کلهری ندرآبادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۶۸). براساس نظریه اقتصاد مهاجرت نیروی کار (Stark, 1991)، مهاجرت یک تصمیم خانوادگی است تا تصمیمی فردی. براساس این دیدگاه، مهاجرت امکان تنوع بخشیدن به منابع خانوار را در صورت شکست یا خطر در مورد منابع درآمد محلی فراهم می‌کند. از این روست که هالند و روث^۷ (2020) بازار کار را یکی از مهم‌ترین دلایل مهاجرت می‌دانند. به اعتقاد برنارد^۸ (2014) مهاجرت پدیده‌ای سن‌محور است، به طوری که جوانان بیشترین مهاجرت و جابه‌جایی را تجربه می‌کنند. تمایل به مهاجرت معمولاً در سنین جوانی به اوج می‌رسد و پس از آن به‌طور پیوسته کاهش می‌یابد.

احتمالی به دست می‌آورند، محاسبه می‌کنند (اوبرای^۱، ۱۳۷۰: ۷۳). یکی دیگر از نظریه‌ها و مفهوم برخاسته از دل آن «مطلوبیت مهاجرت» هریک^۲ است. هریک معتقد است دو بخش کشاورزی و صنعتی تعیین‌کننده جابجایی جمعیت از روستا به شهر یا برعکس از شهر به روستاست. توسعه هریک، مهاجرت مطلوب خود را در پی دارد که البته می‌توان این مطلوبیت توسعه‌ای در مهاجرت شهر به شهر نیز مطرح شد (تودارو، ۱۳۶۷: ۵). مفاهیم جذب و دفع در «نظریه جذب و دفع» اورت اس. لی^۳ (1966) مطرح هستند. بر اساس این عوامل جذب-کننده موجود در هریک از مبدأ و مقصد و همچنین عوامل دفع‌کننده در هریک از مبدأ و مقصد در نگاه داشتن فرد در یک منطقه و یا مهاجرت او مؤثر هستند. به‌عنوان مثال برخورداری مبدأ از امکانات آموزشی، اشتغال و درآمد در مقایسه با مبدأ مهاجرت را تشویق می‌کند و بالعکس آلودگی محیط زیست، بالا بودن سطح هزینه‌های زندگی، دوری از خانواده و محیط و فرهنگ بومی از عوامل دافعه مهاجرت هستند (لی، ۱۳۶۸: ۶۰). طبق نظریه «هزینه - فایده» بایرلی^۴ که هم راستا با نظریه جاذبه و دافعه است، جمیع متغیرها در روستاها و شهرها بر مهاجرت اثر می‌گذارند. طبق این نظر عامل مهم در تصمیم‌گیری به مهاجرت میزان دریافت قابل انتظار یا درواقع تفاضل هزینه فایده ناشی از مهاجرت است (طاهری، ۱۳۷۶: ۱۶۲). هاریس و تودارو^۵ (1970: 126) نگاه کارکردی به مهاجرت دارند و معتقدند که مهاجرت به‌مثابه وسیله‌ای «کارکردی» یا «مفیدگرا» برای دستیابی به هدف دیگری مانند درآمد بالاتر، موقعیت اجتماعی بالاتر، مراقبت‌های بهداشتی بهتر، آموزش بهتر حفاظت از آزار و اذیت و خشونت مرتبط هستند. همچنین آرزوهای درونی در میل به مهاجرت افراد نقش پررنگی دارند. آرزوهای درونی به ارزشی اشاره دارد که افراد ممکن

⁵ Harris & Todaro

⁶ Bright lights

⁷ Haaland & Roth

⁸ Bernard

¹ Oberai

² Herrick

³ Everett S. lei

⁴ Byerlee

خاص از مهاجرت با توجه به ساختار توسعه‌یافته مبدأ و مقصد بوده‌اند.

۴ روش‌شناسی تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش، کیفی بوده است. با توجه به اینکه در تحقیق حاضر از تکنیک مصاحبه برای گردآوری داده‌ها و از رهیافت نظریه‌زمینه‌ای برای تفسیر یافته‌ها استفاده شده؛ لذا برای تعیین تعداد نمونه آماری، از روش اشباع نظری استفاده شده است. همچنین، در این تحقیق از چهار معیار مهم و اساسی برای گزینش مطلعین در میدان تحقیق استفاده شده است. آشنایی با فرهنگ جامعه؛ حضور در محل؛ زمان و وجود ذهن غیرتحلیلی و تسلط به زبان و دانش بومی. مصاحبه‌های نیمه ساخت‌یافته با ۴۵ نفر از مطلعین کلیدی در شهرستان شامل مصاحبه با ۲۰ نفر از مطلعین شهر سروآباد و به ترتیب روستاهای بخش مرکزی دارای ۱۵ مورد مصاحبه و روستاهای بخش اورامان ۱۰ مورد مصاحبه ترتیب داده شد. مصاحبه از افراد محلی، ذی‌نفوذان (دهیاران و شوراهای محلی) و مطلعین کلیدی (کسانی که بیشترین آگاهی را از وضعیت روستا/شهر داشته‌اند) انجام شده است که از آن میان ۱۲ نفر دهیار، ۱۰ نفر شورا و ۱۰ نفر مسؤول ادارات و ۱۵ نفر کارشناس در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بوده‌اند. برای این منظور فرمانداری، بخشداری اورامان و مرکزی، بهداشت شهرستان سروآباد، خانه بهداشت روستاهای مورد نظر، مراکز آموزشی_مدارس_دهیاری‌ها و شوراهای روستاها مورد نظر بوده‌اند.

روش‌های نمونه‌گیری در این پژوهش عبارت است از نمونه‌گیری هدفمند، نمونه‌گیری نظری و نمونه‌گیری با حداکثر تنوع. برای اطمینان از اعتبار نتایج، از شیوه‌استشهاد نظری استفاده شده است. همچنین برای سنجش روایی پژوهش با توجه به ماهیت پژوهش و روش دستیابی به داده‌ها از روایی تفسیری برای اطمینان نسبی نسبت به روا

زلینسکی^۱ (1971) در نظریه انتقال تحرکی به بحث توسعه و مهاجرت پرداخته و اشاره می‌کند که با افزایش توسعه‌یافتگی مهاجرت از روستا به شهر افزایش یافته و سپس کاهش و در ادامه مهاجرت شهر به شهر و درون شهری افزایش می‌یابد. در همین راستا پرایور (1974) نیز رابطه بین جابه‌جایی جمعیت و فرآیند نوسازی را تئوریزه کرده است. به اعتقاد او تغییر اقتصادی اجتماعی ابتدا در نقاط مرکزی جامعه (معمولاً شهرها) ایجاد شده و سپس به نقاط کوچک‌تر و اجتماعات دورتر در پیرامون روستایی اشاعه می‌یابد. به نظر وی حرکت جمعیتی در چنین موقعیت‌هایی در ابتدا از بخش سنتی به بخش مدرن است. بنابراین عمدتاً از پیرامون به مرکز است.

دی هاس^۲ (2021: 19) ایده «مهاجرت به مثابه آزادی» را با اقتباس از رویکرد قابلیت سن مطرح می‌کند. به اعتقاد او رویکرد قابلیت مفهوم ارزشمندی برای درک چگونگی شکل‌گیری فرآیندهای تحول اجتماعی و توسعه، مهاجرت است. تغییرات در شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در مناطق مبدأ ممکن است به دو روش متفاوت بر تمایلات مهاجرت تأثیر بگذارد: اولاً، رشد اقتصادی و بهبود استانداردهای زندگی احتمالاً با افزایش توانایی آن‌ها در تقبل هزینه‌ها و خطرات مهاجرت، قابلیت‌های مهاجرت را افزایش می‌دهد. دوم، میزانی که فرصت‌های محلی به مردم اجازه می‌دهد تا زندگی‌هایی را که برایشان ارزش قائل هستند (که بیان‌گر تعریف سن از توسعه است) در خانه رهبری کنند، احتمالاً بر آرزوهای مهاجرت آن‌ها تأثیر می‌گذارد.

با مرور نظریات مطرح‌شده می‌توان تعامل توسعه (نوسازی) و مهاجرت را دریابی کرد. ویژگی‌های مبدأ و مقصد مهاجرت (توسعه‌یافته و توسعه-نیافته) در مطلوبیت و فایده‌مندی مهاجرت نقش مهمی داشته و کنش متقابل عوامل مختلف و تعابیر

² De Haas

¹ Zelinsky

تناسب مفهوم و موضوع بازمفهوم‌سازی می‌شوند. مقولات ثانویه خلاصه و دربرگیرنده مقولات اولیه هستند و با توجه به روند کار، مورد بررسی، تفسیر و تبیین واقع می‌شوند تا بتوان دلایل مهاجرفرستی را در زمینه‌های مختلف مورد ارزیابی و تفسیر قرار داد.

مقولات استخراجی در حوزه اقتصادی همانطور که در جدول شماره ۱ آمده است، شامل شش مقوله ثانویه تحت عناوین کمبود سرمایه-گذاری بخش دولتی، اقتصاد ناپایدار و حاشیه‌بودن شهرستان، کمبود توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و صنعتی، هزینه‌بر بودن بخش کشاورزی و دام‌داری و سنتی‌بودن آن‌ها و کمبود حمایت از بخش خصوصی بوده است. سرمایه‌گذاری بخش دولتی به‌عنوان مهم‌ترین بخش در فعالیت اقتصادی در نظر گرفته می‌شود. این امر با توجه به تمرکز قدرت و ثروت در مرکز ایران انجام می‌شود. نکته اینجاست با دورشدن از مرکز (تهران)، میزان سرمایه کم‌تر می‌شود و استان‌های کم‌تر برخوردار در حاشیه و مرزها قرار می‌گیرند. به موازات آن در درون استان‌ها نیز شهرستان‌های مرزی به مناطقی کم‌تر برخوردار تبدیل شده‌اند. شهرستان سروآباد به‌عنوان شهرستانی مرزی و کم‌تر برخوردار در استان و در کشور شناخته شده است. این امر، پرسش اساسی را به‌دنبال دارد که علت سرمایه‌گذاری کم دولت در این شهرستان چیست؟ مصاحبه‌شوندگان بر غلبه نگاه امنیتی و سیاسی بر نگاه توسعه و سرمایه‌گذاری تأکید دارند. آن‌ها توسعه اقتصادی این مناطق را مترادف با برداشتن نگاه امنیتی می‌دانند. اینکه آیا توسعه نیافتگی اقتصادی منجر به غلبه نگاه امنیتی شده است یا برعکس، سؤالی بوده است که جواب آن نزد مصاحبه‌شوندگان چنین بود. نگاه امنیتی تعیین‌کننده توسعه به معنای کلی و توسعه اقتصادی به معنای جزئی خواهد بود.

بودن به‌کارگیری ابزار مورد نظر و معتبر بودن آن استفاده شده است. درنهایت اینکه، در پژوهش حاضر به‌لحاظ تکنیک تحلیلی، از تکنیک تحلیل تماتیک^۱ (مضمونی) استفاده شده است. فرآیند پالایش و تدقیق داده‌های گردآوری شده با استفاده از تکنیک تحلیل تماتیک (مضمونی) صورت پذیرفته است که بدین شیوه است: الف) ابتدا با بررسی متن مصاحبه‌ها و استراتژی خواندن سطر به سطر متون مصاحبه، اقدام به استخراج مفاهیم گردید. ب) در مرحله دوم از میان مفاهیم و براساس دسته‌بندی محتوایی و مضمونی آن‌ها، مقولات اولیه پژوهش استخراج گردیدند ج) با تلفیق و تدقیق مقولات اولیه براساس شباهت و تفاوت‌های محتوایی، به استنتاج مقولات ثانویه پرداخته شد. د) از میان مقولات ثانویه، مقولات کلی‌تری تحت عنوان مقولات اصلی انتخاب شدند. توصیف، توضیح، تفسیر و تبیین در زیربخش‌ها، براساس مقولات ثانویه پیش برده شد، اما در تحلیل هرکدام از زیر بخش‌ها، روند تحلیل‌ها و شواهد نقل‌قول‌ها به تشریح مقولات اولیه پرداخته شد.

۵ یافته‌های تحقیق

در این پژوهش علاوه بر اطلاعات موجود در رابطه با چالش‌ها و فرصت‌های شهرستان، استفاده از مصاحبه‌ها به‌عنوان منبعی مهم جهت تحلیل موضوع مورد بحث لازم و ضروری می‌نماید. روش در این پژوهش ترکیبی بوده که با توجه به موضوع، اولویت را بر ذکر داده‌های آماری و کمی قرار داده و سپس مصاحبه‌ها با استفاده از تحلیل تماتیک با توجه به دلایل مهاجرفرستی از نظر مصاحبه‌شوندگان مورد تفسیر و تبیین قرار خواهند گرفت. مبتنی بر پیاده‌سازی مصاحبه‌ها تم‌های مهم در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و فرهنگی-اجتماعی تفکیک شده و مفاهیم و مقولات به

¹ Thematic Analysis

جدول ۱. تحلیل تماتیک دلایل اقتصادی مهاجرفرستی شهرستان سروآباد

Table 1. Thematic Analysis of Economic Reasons for Migration in Sarvabad County

مقولات ثانویه	مقولات اولیه	مفاهیم
کمبود سرمایه‌گذاری بخش دولتی	سودآور نبودن پروژه‌های دولتی و تأکید بر پروژه‌های عمرانی	اقتصاد ضعیف و وابسته، نبود زیرساخت‌های صنعتی، کمبود کارخانه، کمبود کارگاه‌ها، بیکاری، کاهش اشتغال پایدار، کمبود اعتبارات دولتی، کمبود سرمایه‌گذاری سودآور، فقدان حمایت دولت از بخش تولید و... به‌صرفه نبودن کار در تولید، افزایش هزینه‌ها، دوری شهرستان از مرکز، هزینه‌های حمل‌ونقل و ضعف زیرساخت‌های حمل‌ونقل
	نیمه‌کاره بودن پروژه‌های دولتی	
	کمبود اعتبارات دولتی	
	سیطرهٔ اقتضائات امنیتی-سیاسی بر شهرستان	
اقتصاد ناپایدار	کشاورزی ناپایدار	
	کمبود ماشین‌آلات و مکانیزاسیون	
	اقتصاد فصلی	
	قاچاق کالا	
	بیکاری زیاد	
	کولبری و پیامدهای آن	
	محدودسازی و عدم تنوع‌بخشی در اقتصاد	
اقتصاد وابسته		
حاشیه‌بودن شهرستان	نبود انگیزهٔ اقتصادی سرمایه‌گذاران	عدم توجه به ظرفیت‌های تولیدی، گردشگری مخرب، روی آوردن مردم به شغل‌های خدماتی، بیکاری مفرط و آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی، کاهش حمایت از کشاورزان و دامداران، کمبود کود و سم و ...
	کم‌توجهی به بخش‌های اقتصادی و صنعتی	
کمبود توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و صنعتی	کم‌توجهی نهادی	
	نبود کارخانه و کارگاه‌های صنعتی و نیمه صنعتی	
	عدم آمایش صنعتی	
هزینه‌بر بودن بخش کشاورزی و دامداری و سنتی بودن آن‌ها	ضعف تولید صنعتی	
	کشاورزی و باغداری و دامداری سنتی	
	هزینه‌های زیاد	
	کمبود بیمه‌های کشاورزی	
کمبود حمایت از بخش خصوصی	به‌صرفه نبودن کشاورزی و... بروکراسی اداری	
	کمبود اعتبارات بانکی	
	کمبود سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و نبود انگیزه	

سال اخیر بار رکود بسیار شدیدی مواجه شده است. آنچه از مصاحبه‌ها و داده‌های آماری قابل استنباط است، روند ناپایداری است که اقتصاد کشاورزی-دامداری این شهرستان را نشان داده است. در این زمینه یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گوید:

«متأسفانه در چند دهه اخیر شاهد کاهش وابستگی مردم به دامداری، کشاورزی و باغداری و روی آوردن به شغل‌هایی مثل قاچاق، کولبری، کارهای خدماتی و مواردی از این قبیل هستیم. قبلاً در شهرستان سروآباد ما با یک نوع اقتصاد درونی که ناشی از روابط و شیوه تولیدی که وابسته به کار و زحمت مردم اینجا و همچنین شرایط زمین بود، مواجه بودیم؛ اما اکنون این اقتصاد به دلایلی از جمله تورم، به‌صرفه نبودن، هزینه‌بردار بودن کاشت، داشت و برداشت و هزینه‌های نگهداری و حمل‌ونقل و همچنین پول کارگر دیگر کفاف نمی‌دهد و مردم به شغل‌هایی که زودتر بتوانند از آن‌ها پول مناسب به دست بیاورند، روی آورده‌اند. آن‌ها دیگر برایشان مهم نیست که در روستا باشند یا در شهر. به نظر من یکی از دلایلی که به میوان هم رجوع می‌کنند، مسأله درآمد و کار است. اونجا راحت میرن به مرز یا در دستفروشی می‌کنند و کارهای خدماتی انجام می‌دهند. دیگر در روستا کاری ندارند.» (عضو شورای روستای دزلی)

۵/۱ علل سیاسی مهاجرفرستی شهرستان سروآباد

مهاجرت از شهرهای کوچک یکی از اساسی‌ترین مسائلی است که کشورهای جهان سوم با آن روبرو هستند. این نوع مهاجرت‌ها نشان‌دهنده پیامد عدم تعادل در مجموعه سکونتگاهی شهری و سطوح نابرابر توسعه در جوامع شهری و به تبع روستاهای حومه آن است. جمعیت‌زدایی ناشی از مهاجرت در شهرهای کوچک به‌عنوان یک عامل خارجی، نظم طبیعی رشد جمعیت را بر هم می‌زند و اختلال عمده‌ای را در جبهه ساختاری جمعیت و حرکات آن ایجاد می‌کند. با وجود این، پژوهشگران حوزه جمعیت-شناسی و علوم سیاسی، مسائل سیاسی را در کنار

با وجود این، یکی از دلایل ضعف توسعه اقتصادی شهرستان، کمبود سرمایه‌گذاری دولتی در بخش‌های تولیدی، صنعتی و تجاری و کشاورزی این شهرستان است. نظر مصاحبه‌شوندگان در این باره چنین است که سرمایه‌گذاری دولت بیشتر مربوط به زیرساخت‌های عمرانی است و کمتر به سرمایه‌گذاری سودآور و اشتغال‌زا پرداخته است. در این رابطه یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گوید:

«به نظر من یکی از مهم‌ترین دلایلی که شهرستان سروآباد از نظر اقتصادی پیشرفت نداشته، عدم سرمایه‌گذاری دولتی در بخش‌های مختلف است. متأسفانه سرمایه‌گذاری در بخش‌های سودآور و اشتغال‌زا خیلی کم بوده و بیشتر به بحث عمران و آبادانی و جاده‌سازی و آن‌ها پرداخته شده است. به نظر من اگر قرار باشه که یک شهرستان از هر نظر توسعه پیدا کنه باید روی توسعه اقتصادی بیشتر کار کنیم که در این زمینه سرمایه‌گذاری مهم‌ترین اقدامی است که لازم است انجام بشه.» (استاد دانشگاه پیام نور سروآباد، سروآباد).

مصاحبه‌شوندگان بر نقش دولت به‌ویژه نقش حمایتی آن در سرمایه‌گذاری تأکید دارند. سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی، صنعتی و گردشگری و به‌ویژه در زمینه‌های کشاورزی، دامداری، باغداری از اولویتهای سرمایه‌گذاری دولتی در شهرستان می‌باشد.

علاوه بر آن، کشاورزی ناپایدار، کمبود ماشین-آلات و مکانیزاسیون، اقتصاد فصلی، قاچاق کالا، بیکاری زیاد، کولبری و پیامدهای آن، محدودسازی و عدم تنوع‌بخشی در اقتصاد، اقتصاد وابسته از جمله مفاهیمی بودند که مصاحبه‌شوندگان بارها از آن‌ها در دلایل اقتصادی مهاجرفرستی از آن‌ها یاد کردند. این مسائل اقتصاد ناپایدار ایران را رقم زدند که شهرستان سروآباد را به یک شهرستان مهاجرفرست تبدیل نموده است. یکی از مهم‌ترین ظرفیتهای تولیدی و اقتصادی شهرستان سروآباد کشاورزی و باغداری و دامداری آن است که متأسفانه در چند

مسائل اجتماعی - اقتصادی برای مهاجرت این شهرها در نظر می‌گیرند، اما این امر باید در یک ساختار کلی - منطقه‌ای و ملی - در نظر گرفته شود.

جدول ۲. تحلیل تماتیک دلایل سیاسی مهاجرفرستی شهرستان سروآباد

Table 2. Thematic Analysis of Political Reasons for Migration in Sarvabad County

مقولات ثانویه	مقولات اولیه	مفاهیم
تسلط فضای امنیتی	فشار نهادها بر جامعه مدنی	ضعف سیاست و آگاهی سیاسی، نبود انگیزه کار سیاسی در چارچوب قانون، احساس طرد سیاسی، نبود تشکلهای سیاسی پایدار، سیطره دولت و نهادهای نظامی و مرکزگرایی و...
	وجود گروه‌های مخالف در شهرستان	
	امنیتی کردن فضای جامعه	
احساس تبعیض‌های قومی و مذهبی	امنیتی کردن مسائل قومی و مذهبی	ضعف انگیزه برای کار و فعالیت سیاسی، تمرکز کار مدنی و سیاسی در شهرهای مریوان و سنندج، فعالیت نخبگان در مریوان و سنندج، امنیتی کردن مسائل قومی و مذهبی، کمبود رسانه و...
	نگاه حاشیه‌ای	
	مشارکت پایین نخبگان مذهبی و قومی در مسائل و مسؤولیت‌های استان و شهرستان	
محدودیت فضای سیاسی مشارکت‌های مدنی	احساس ناامنی تاریخی - ذهنی	شرایط مرزی، بدبینی و بی‌اعتمادی - فقدان و ناآگاهی عمومی نسبت به نقش گروه‌های و تشکلهای مدنی، فقدان مجال لازم برای نخبگان مستقل، ضعف در آموزش و تربیت سیاسی، ضعف شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی و کاهش فعالیت اصناف و تشکلهای
	کاهش مشارکت زنان	
	محدودسازی فعالیت سیاسی اجتماعی و محیط زیستی و فرهنگی	
ضعف جامعه مدنی	انزوای سیاسی نخبگان بومی	نامیدی در فضای سیاسی جامعه، ضعف مدیریت سیاسی و سازمانی/فساد اداری/مدیریت غیربومی، گزینش‌گری‌های افراطی سازمانی و استخدام/عدم توجه به نخبگان بومی و عدم مشارکت آنها در پست‌ها و مسؤولیت‌ها، کم‌توجهی به سنی‌ها و مطالبات آنها، کم-توجهی به مسائل قومی و کاهش مشارکت نخبگان در امور سیاسی ...
	سیطره فرمانداری شهرستان بر فعالیت‌های انجمن‌های مردم-نهاد	
	کاهش فعالیت اصناف و تشکلهای	
	نبود بودجه برای استقرار و پایداری تشکلهای	

عدم توجه به ظرفیت‌های مدیریت بومی	مدیریت غیربومی
	عدم توجه به نخبگان بومی
ضعف سرمایه اجتماعی نهادی	کاهش مشارکت عمومی انتخابات
	بی‌اعتمادی به نمایندگان مجلس شورای اسلامی
	کاهش اعتماد به نهادهای مردمی و دولتی

مانده است، می‌بینیم که مسائل امنیتی سیطره داشته و باعث شده است که مشارکت سیاسی به-ویژه در انتخابات کاهش پیدا کند. انتخابات در ۱۱ دوره اخیر حاکی از این امر است که مشارکت مردم شهرستان سروآباد و به تبع توسعه همه‌جانبه این شهرستان به‌طور مستقیم به این نگاه وابسته بوده است» (فعال مدنی، شهر سروآباد)

علاوه بر آن، یکی از مهم‌ترین مسائلی که مطرح شده است، احساس تبعیض به‌ویژه تبعیض‌های قومی و مذهبی است. به باور مصاحبه‌شوندگان این موضوعات به‌طور مستقیم و به‌ویژه غیرمستقیم بر روند جمعیت و مهاجرت به‌ویژه مهاجرت نخبگان سیاسی و قومی و مذهبی مؤثر بوده است. آن‌ها بر بی‌اعتمادی، یأس و ناامیدی و همچنین عدم مشارکت سیاسی نخبگان اشاره داشته و کناره‌گیری آن‌ها را در تسلط نگاه امنیتی و طرد آن‌ها از مسائل و مدیریت‌های درون شهرستان قلمداد می‌کند:

«به نظر من کسی اینجا رغبت ندارد که در کارهای سیاسی و حتی در تشکل‌ها و انجمن‌های مردم مشارکت داشته باشند فضای شهرستان فضایی ناامیدکننده و تا حد زیادی ترس از مسائل سیاسی می‌باشد. نخبگان هم در مسائل سیاسی و مذهبی و قومی چندان دخالتی نمی‌کنند، بهتر است بگویم که اصلاً برایشان مهم نیست. تصمیم‌گیری‌ها

همانطور که در جدول شماره ۲ ارائه شده است، مقالات استخراجی شامل ۲۵ مقوله اولیه و ۶ مقوله ثانویه تحت عناوین تسلط فضای امنیتی احساس تبعیض‌های قومی و مذهبی، محدودیت فضای سیاسی مشارکت‌های مدنی و ضعف جامعه مدنی، عدم توجه به ظرفیت‌های مدیریت بومی و ضعف سرمایه اجتماعی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

یکی از مهم‌ترین مباحثی که توسط مصاحبه‌شوندگان مطرح شد، تسلط فضای امنیتی در مسائل اقتصادی اجتماعی و فرهنگی شهرستان بود. این مسأله به نظر آن‌ها تا حد زیادی ناشی از موقعیت جغرافیایی و سیاسی شهرستان است. اشاره داشتند که مسائل امنیتی در شهرستان بر مسائل توسعه ارجحیت داشته و باعث شده است که از دریچه امنیت به سایر زمینه‌های توسعه نگریسته شود. به نظر آن‌ها مسائل امنیتی که بیشتر خود را در فشار بر فعالان سیاسی و مدنی و اخیراً بر فعالان زیست‌محیطی نشان داده است، حاکی از تسلط یک فضای ناامن و غلبه اقدامات امنیتی و نظامی در سایر سطوح می‌دانند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گوید:

«به نظر من هر زمانی که استان و شهرستان توسعه پیدا کرده است، این نگاه امنیتی ضعیف بوده است، اما هنگامی که مسائل توسعه در حاشیه

۵٫۲ علل فرهنگی و اجتماعی

مهاجرفرستی شهرستان سروآباد

یکی از الزامات شکل‌گیری و به‌خصوص پایداری توسعه در مناطق مختلف جهان ازجمله در کشورهای درحال‌توسعه، توجه به بسترهای اجتماعی-فرهنگی توسعه، تشویق مشارکت‌های محلی و واگذاری امور به لایه‌های پایین‌دست جامعه است. از این منظر، وجود بسترهای اجتماعی-فرهنگی مناسب می‌تواند مسیر توسعه را هموار ساخته و با اتکا به رضایت و درگیری لایه‌های پایین اجتماعات محلی، پایداری آن را محقق سازد. مطالعات میدانی محقق و مصاحبه‌های انجام پذیرفته حاکی از اهمیت موضوعات و بسترهای اجتماعی-فرهنگی هم برای روند توسعه و هم برای پایداری آن بوده است.

از بالا می‌آید و نخبگان معمولاً در حاشیه قرار دارند، اگر هم حرف می‌زنند به گوش مسئولان نمی‌رسد» (فعال سیاسی و مدنی، شهر سروآباد)

عدم استفاده از نخبگان محلی در پست‌های مدیریتی اجرایی و سیاستی در شهر یکی از گلایه‌های مصاحبه‌شوندگان از وضعیت موجود شهرستان بود. مصاحبه‌شوندگان عدم توجه به جوانان و نخبگان شهرستان برای تصدی امور مدیریتی اداری شهرستان تأکید دارند و آن را یکی از نقاط اعتمادسازی قلمداد می‌کنند. آن‌ها ظرفیت‌های این بخش را شامل توجه نخبگان محلی به مسائل بومی، آشنایی کامل آن‌ها با این مسائل، دلسوزی هرچه تمام‌تر و همچنین داشتن تخصص و مهارت می‌دانند.

جدول ۳. تحلیل تماتیک دلایل فرهنگی و اجتماع مهاجرفرستی شهرستان سروآباد

Table 3. Thematic Analysis of Cultural and Social Reasons for Migration in Sarvabad County

مقولات ثانویه	مقولات اولیه	مفاهیم
تقابل فرهنگ سنتی و مدرن و تغییر سبک زندگی	تغییرات سریع فرهنگی و اجتماعی همراه با تسلط اینترنت و رسانه	شکاف نسلی شدید، ورود فرهنگ مصرفی، تغییرات گسترده در روستاها، تجاری نشدن فرهنگ، کاهش فرهنگ مشارکت عمومی و کالایی‌شدن فرهنگ ...
	اضمحلال فرهنگ بومی	
	شکاف نسلی شدید	
مهاجرت افراد باسواد و حرفه‌ای	مهاجرت محصلان و دانشگاهیان	اشاعه فرهنگ بیگانه و کاهش هویت مکانی جوانان، مدگرایی و افزایش مصرف، ورود کالاهای لوکس، مهاجرت نخبگان، نبود کار و شغل پایدار، کاهش امنیت روانی، افزایش بیماری‌های روانی، کمبود انگیزه در جوانان، افزایش آسیب‌های اجتماعی و...
	مهاجرت افراد حرفه‌ای	
	نبود کار پایدار	
	جاذبه شهرهای مریوان و سنندج	
کاهش زیست‌پذیری و تاب‌آوری اجتماعی اقتصادی در روستاها	کاهش امنیت روانی و اجتماعی	افزایش و رشد شدید جمعیت پیر در روستاها، ضعف سرمایه فرهنگی، کمبود کتابخانه و مراکز فرهنگی و آموزشی، کبود همایش‌های خانوادگی، جاذبه‌های فرهنگی و اجتماعی شهرهای سنندج و مریوان، هجوم مردم به شهرهای مریوان و سنندج، روابط بازاری و سود در این شهرها، تصور عقب‌ماندگی زندگی در روستاها و کاهش جمعیت جوانان، کمبود تفریحات سالم و آسیب‌های ناشی از آن ...
	ضعف سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی روستاها	
	افزایش آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی	
	کاهش پایداری اجتماعی	
	فقر معیشتی	
کاهش جمعیت روستا و خطر تخلیه آنها	مهاجرت جوانان	وجود جو و فضای شاد در شهرهای مریوان و سنندج، نمادها و المان‌های شهری متنوع در شهر مریوان و سنندج و کمبود آنها در شهرستان سروآباد ...
	کمبود امکانات و خدمات رفاهی	
	جاذبه شهرهای مقصد	
	پیرشدن جمعیت روستاها	
	کاهش ازدواج	
	افزایش مجرد قطعی به-ویژه در روستاها	
		کودک‌همسری و طلاق، پایین‌آمدن سن آسیب‌دیدگان مسائل اجتماعی، طلاق‌های زودهنگام و شیوع مسائل جنسی خانواده‌ها، آسیب‌های فضای مجازی، شکل‌گیری اجتماعات مجازی، افزایش سن دختران مجرد، وجود احساس مجرد قطعی در میان افراد سی سال به بالا و ...

منبع: یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها، ۱۴۰۱

ماهواره‌ای و کانال‌های مجازی آن‌ها را که به ذهن جوانان شکل می‌دهند» (فعال مدنی و زیست-محیطی، روستای بهرام‌آباد).

یکی از مواردی که بارها مورد بحث قرار گرفت، کم‌رنگ شدن ارزش‌های سنتی بود، این امر با توجه به اینکه ارزش‌های سنتی فرهنگ کردی و فرهنگ اسلامی حاکم بوده است. اما به‌واسطه تغییرات و تحولات در دنیای کنونی این ارزش‌ها کم‌رنگ شده و آن‌ها هم تغییر کرده‌اند. این تغییرات با افزایش ارتباطات، تکنولوژی، غالب شدن ارزش‌های غربی، مدگرایی و شکاف نسلی و تغییرات در سبک زندگی و ... اتفاق افتاده است. روایت مصاحبه‌شوندگان از این امر در شهرستان چنین است:

«ما با یک تغییرات اساسی مواجه هستیم. به نظر من خیلی چیزا تأثیر داره از رسانه و فضای مجازی گرفته تا شیوه معیشت و تحصیلات و مدگرایی و تفاوت‌های بین نسلی و ... متأسفانه ما برنامه‌ای برای این وضعیت نداشته‌ایم و آسیب‌های زیادی خورده‌ایم. الا جوانان ما را نگاه کنید که چقد سردرگم هستند و هویت خودشون رو پیدا نمی‌کنند» (مددکار اجتماعی، دفتر روحیار شهر سروآباد)

یکی از مهم‌ترین تغییرات در شهرستان سروآباد، به‌ویژه در روستاهای آن تغییر سبک زندگی روستایی است. آرو و ونزل سبک زندگی را الگوی ثابتی از رفتارها، عادات، نگرش‌ها و ارزش‌ها می‌دانند که ویژگی و خصوصیت گروه‌ها قلمداد می‌شود. آن‌ها سبک زندگی را کلیت رویکردهای هنجاری و الگوهای رفتاری می‌دانند که فرآیند اجتماعی شدن آن‌ها را در فرد به وجود آورده است. بر اساس این، سبک زندگی شامل رفتارها، ارزش‌ها و نگرش‌های فرد است و این ویژگی‌ها با منابع فرهنگی، محیط اجتماعی و اقتصادی در ارتباطاند (باینگانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۳). این تعریف مشخص می‌کند که تغییرات در این محیط اجتماعی و اقتصادی، سبک زندگی روستایی را همانند سبک زندگی در شهرها نموده است. این امر ذهنیتی را ایجاد کرده است که فرقی بین زندگی روستایی و شهری قائل نیست و به دلیل

همانطورکه در جدول شماره ۳ ارائه شده، مقولات استخراجی شامل ۴ مقوله ثانویه تحت عناوین تقابل فرهنگ سنتی و مدرن و شکل‌گیری تغییرات فرهنگی، مهاجرت افراد باسواد و حرفه‌ای، کاهش زیست‌پذیری و تاب‌آوری اجتماعی اقتصادی در روستاها و کاهش جمعیت روستا و خطر تخیله آن‌ها بوده است. افزایش سطح تحصیلات، ورود زنان به بازار، افزایش گردشگری مرزی، فضای مجازی و حاکم بودن فضای فرهنگی کردستان عراق و گردشگران مقولاتی هستند که حکایت از تغییرات فرهنگی در مناطق مرزی استان کردستان دارند، این تغییرات به صورت تغییرات فرهنگی سریع و اثرگذار، تغییرات ساختاری را رقم زده‌اند. افزایش سطح تحصیلات در روستاها یکی از نمودهای تغییراتی است که سطح فرهنگی را هم متأثر ساخته است. ظهور قشر تحصیل‌کرده توانسته است آگاهی فرهنگی را به نسبت وضعیت فرهنگی و اجتماعی بالا ببرد.

با وجود قدمت مسأله‌دار شدن نشانگرهای فرهنگی و هویتی در نزد کردها، رویدادها و تحولات معاصر تغییرات شگرفی در عرصه مناسبات اجتماعی کردها در سطوح مختلف به دنبال داشته و به تبع آن ابعاد و سطوح تعلقات جمعی کردها را دگرگون ساخته است. این امر مهم همچنین توانسته است، ظرفیت‌های مهمی برای کردها در دو طرف مرز ایجاد کند. حاکم شدن مداخلات فرهنگی ناشی از افزایش گردشگری مرزی و فضای فرهنگی اقلیم کردستان که از طریق ماهواره، شبکه‌های مجازی و رفت‌وآمدهای گردشگران یا اقوام توانسته است فرهنگ را به‌عنوان یک امر سیال و قابل انعطاف درآورد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این باره می‌گوید:

«الان گردشگری رواج پیدا کرده و به روستاها هم رسیده... قطعاً گردشگران با خودشان فرهنگ و آداب و رسوم می‌آورند که پذیرش آن برای جامعه روستایی به‌ویژه برای افرادی که سنی ازشان گذشته است، سخت است، اما جوانان این تغییرات را پذیرا هستند. از سویی دیگر نمی‌توان تأثیرات فرهنگی اقلیم کردستان را نادیده گرفت. مخصوصاً شبکه‌های

جمعیت و تقویت‌کنندگی است. برای شناسایی دلایل این موضوع، مطالعه حاضر با نوعی تحلیل کیفی، مبتنی بر مصاحبه و تحلیل تماتیک به بررسی پدیده مهاجرت و به‌ویژه با اتخاذ رویکرد توسعه‌محور پرداخته است.

آنچه از نتایج مطالعه در رابطه با پدیده مهاجرت و مهاجرفرستی در شهر و شهرستان سروآباد به دست آمد، این است که به نظر می‌رسد دافعه‌های موجود در شهرستان در ابعاد و خرده‌سیستم‌های مختلف بسترساز و سبب اصلی مهاجرت و حرکت شهروندان این شهر و شهرستان به سایر مناطق و شهرهای دیگر ایران بوده است. دافعه‌ها در حوزه‌های مختلف توسط مصاحبه‌شوندگان که از متخصصین و مطلعین کلیدی شهر و روستاهای سروآباد بوده‌اند چنین مورد اشاره قرار گرفته‌اند: ناپایداری و موقتی‌بودن اشتغال، پایین بودن دستمزد و کیفیت نازل امکانات رفاهی و معیشتی در حوزه اقتصادی که عموماً به‌نوعی محرومیت ناشی از رابطه مرکز-پیرامون مرتبط دانسته شده است. به عبارتی حوزه اقتصادی متأثر از فضای امنیتی و برای کنترل مرز و مردمان مرز براساس نوعی برنامه‌ریزی مرکز-پیرامون محدودکننده عموماً در محرومیت نگاه داشته شده است. این موضوع، برای تحلیل پدیده مهاجرت و البته توسعه‌نیافتگی بسیار مورد توجه مطلعین و متخصصین در سروآباد قرار گرفته است. به عبارتی، به باور مصاحبه‌شوندگان، نگاه کلی و اساسی و معیار تصمیم‌گیری در ایران، مرکزگرا، تحمیلی و بدون درنظرداشتن تمایزات و تفاوت‌های منطقه‌ای عمل کرده است. رجوع به اسناد بالادستی در چند دهه اخیر می‌تواند مؤید نگرانی‌ها و دغدغه‌های شهروندان و متخصصان در سروآباد و مناطقی این‌چنینی باشد (سند برنامه اول، ۱۳۶۷؛ سند برنامه دوم، ۱۳۷۲؛ سند برنامه سوم، ۱۳۷۸؛ سیاست‌های فرهنگی، ۱۳۷۸ و سند چشم‌انداز بیست‌ساله و اسناد مربوط به آمایش سرزمین و ...)، تمرکزگرایی و عدم توازن در پیشبرد برنامه‌ها و فرآیندهای توسعه حداقل در پنج دهه اخیر اگر مستند به اسناد مکتوب

این تغییر سبک زندگی، مهاجرت برای مردم راحت‌تر قابل هضم است. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این باره می‌گوید:

«در چند سال اخیر مشاهده تغییر سبک زندگی روستایی است همین امر باعث شده است که مردم همانند شهر فکر کنند همانند شهر مصرف کنند و همانند شهر عمل کند. شاید در وهله اول این موضوع ساده به نظر برسد، اما وقتی به عمق ماجرا پی می‌بریم می‌فهمیم که از نظر ذهنی، برای مهاجرت آماده می‌شود؛ یعنی دیگر کسی این فرق با ما بین شهر و روستا قائل نیست به راحتی می‌تواند مهاجرت کنند و جای خود را با شهر عوض کند. همین امر باعث شده است در چند سال اخیر مهاجرت با مقوله مهاجرت قبل گرفته نشود و برای مردم قابل هضم شود... منظورم این است که به‌عنوان یک تابوی اجتماعی می‌گرفته نمی‌شود قبلاً اینجوری بود که اگر یکی از روستا مهاجرت می‌کرد مردم روستا داغدار بودند و شرایط عوض می‌شد. اما اکنون مهاجرت به‌عنوان یک امر عادی تلقی می‌شود. اتفاقاً اگر درست می‌گوییم مهاجرت به‌عنوان یک روند دیگری پذیرفته شده است که اگر طرف در روستا بماند بی‌کلاس است، عقب‌مانده است و یا این ذهنیت‌ها کم می‌شود که پول ندارد و یا نمی‌تواند در شهر زندگی کند. بنابراین به نظر من مقوله مهاجرت در اینجا بیشتر ذهنی نیست» (دهیار روستای دل).

۶ بحث و نتیجه‌گیری

شهرستان سروآباد در استان کردستان در یکی دو دهه اخیر هم به لحاظ جمعیت شهری و هم جمعیت روستایی روند رو به نزولی را طی کرده است. جمعیت این شهرستان در این دو دهه همواره کاهش یافته است و این مهم پرسش جدی در رابطه با علل و دلایل وقوع چنین روندی مطرح نموده است. مطالعه حاضر با اتخاذ نوعی رویکرد توسعه‌محور درصدد ارزیابی وضعیت و شناسایی علل این پدیده برآمده است. در حقیقت، رویکرد اصلی مبتنی بر رابطه دوسویه و دوجانبه میان توسعه و

انقطاع تداوم محرومیت‌ساز رابطه مرکز- پیرامون، تمرکز بر توسعه متوازن و اتخاذ رویکرد توسعه انسانی اجتماعی محور راهکارهای اساسی و مهم در زمینه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری برای ماندگاری جمعیت در مناطق مختلف از جمله مناطقی با بافت فرهنگی-اجتماعی متفاوت مانند سروآباد است. توجه بر مزیت‌های محلی، توزیع عادلانه امکانات و به‌ویژه فرصت‌ها در نتیجه اتخاذ رویکرد توسعه انسانی و اجتماع محور می‌تواند در کوتاه‌مدت تمایز آشکاری در روندهای انتقال اجتماعات انسانی و مهاجرت‌ها ایجاد کند. عمده مباحث مربوط به جاذبه و دافعه مؤثر بر مهاجرت در شهرستان سروآباد ناشی از مداخلات عوامل خارجی به‌ویژه در زمینه تداوم و تشدید تبعیض و محرومیت بوده است، وگرنه جاذبه‌های طبیعی-جغرافیایی و حتی فرهنگی-اجتماعی موجود چنان هستند که می‌تواند نه‌تنها بستری برای ماندگاری جمعیت بومی باشند، بلکه با سرمایه‌گذاری صحیح و مناسب می‌تواند مبنایی برای پذیرش مهاجران و علاقه‌مندان ایجاد کند.

اقدامات توسعه‌ای که در سطح اجتماعات محلی برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود، بدون اتکا به ظرفیت‌های موجود و بسترهای آن به نتایج مطلوب مدنظر متولیان توسعه منتهی نخواهد شد. چنین رویکردی به توسعه محلی با رویکردهای مهندسی مبنا تفاوت دارد. اجزای محیطی-اکولوژیک و اجتماعی نظام فضایی ناحیه سروآباد با وجود قابلیت‌های برجسته به دلیل فقدان اجزای ساختاری و کارکردی اقتصادی و برنامه‌ریزی مناسب، از توسعه یکپارچه روستایی-شهری دور مانده است. از قابلیت‌های توسعه یکپارچه روستایی-شهری در ناحیه مرزی شهرستان سروآباد می‌توان به فرهنگ و آداب و رسوم، پوشش گیاهی مناسب، منابع آب، سطح سواد، جاذبه‌های گردشگری، اقلیم مناسب، صنایع دستی، ایمنی از مخاطرات محیطی، دسترسی به خدمات اداری و سیاسی، عدم آلودگی‌های زیست‌محیطی، موقعیت استراتژیک و مواصلاتی و یکپارچگی در فرهنگ و

قابل پیگیری نباشد، مبتنی بر وضعیت‌های موجود و مشهود بسیار قابل رؤیت و مشهود است. حتی پیش از آن و از سال ۱۳۲۷ تاکنون عملاً هشت برنامه عمرانی میان‌مدت مدون شده و تا اندازه بسیاری به اجرا درآمده است، در تمامی این برنامه‌ها دیدگاه‌ها و تصمیم‌گیری‌های متمرکز حاکم بوده و از الگوی توسعه مرکز-پیرامون پیروی شده است. به نظر می‌رسد می‌بایست الگوی توسعه با توجه به شرایط طبیعی، اجتماعی و فرهنگی مناطق مختلف انتخاب شده و در نظام برنامه‌ریزی کشور به برنامه‌ریزی فضایی و در زمینه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، به دوری از برنامه‌ریزی بخشی بیشتر توجه شود. به بیان دیگر، با آنچه در برنامه‌های توسعه گذشته تحقق یافته، ضروری است تا جهت کاهش تفاوت‌های استانی توسعه‌یافتگی فرهنگی به برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و دوری از برنامه‌ریزی بخشی و پیروی از سیاست‌های متعادل و متوازن در ایجاد فرصت‌های برابر برای تمام مناطق و استان‌ها روی آورده شود. یکی از مهم‌ترین مسائل در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و انسانی جامعه ایران، فقدان چارچوب و الگوی نظری توسعه اقتصادی، اجتماعی و انسانی متناسب با ارکان، عناصر و مؤلفه‌های اقلیمی - جغرافیایی، جمعیتی - قومی و اقتصادی - معیشتی جهت ارائه تحلیل و تبیین از واقعیت‌های جامعه ایران است. تدوین برنامه‌های توسعه جامعه ایران از شصت سال پیش توسط صاحب‌نظران و روشنفکران مطرح و اولین قانون برنامه توسعه ایران تصویب شد؛ اما توجه به ترکیب جمعیتی - قومی جامعه همچنان در برنامه‌های توسعه با موانع گوناگون اجتماعی مواجه بوده است. بحث جمعیت و مهاجرت از مهم‌ترین مباحثی است که باید در برنامه‌های توسعه‌ای به جد گنجانده شود و ملاک تصمیم‌گیری قرار گیرد. از سوی دیگر «مسأله مدیریت و همچنین مسأله مشارکت در توسعه» (زاهدی و علی‌پور، ۱۴۰۲: ۲۷۱) از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر عدم توفیق برنامه‌های توسعه‌ای هستند.

سهم نویسندگان

این مقاله مبتنی بر یک پروژه تحقیقاتی بوده است که مجری آن دکتر یعقوب احمدی (نویسنده اول) و دکتر پروین علی‌پور (نویسنده دوم) مشاور و همکار اصلی در طرح بوده‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام کردند که هیچ تضاد منافی وجود ندارد.

تشکر و قدردانی

نویسندگان از سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان، داوران محترم مقاله و همچنین از سردبیر محترم، مدیر داخلی و ویراستار نشریه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی تشکر و قدردانی می‌کنند.

زبان ناحیه اشاره کرد (زمانی و همکاران، ۱۳۹۸). نگاه نقدانه بر رویکرد اتخاذی در نوعی توسعه مرکزگرا، محروم‌کننده و نامتوازن برای بازیابی جمعیتی در شهرستان سروآباد و تمرکز بر نوعی تمایلات محلی-گرایانه و ایجاد فرصت‌ها و امکان‌های مناسب برای زیست درخور شرایطی فراهم می‌آورد که می‌تواند مهاجرفراستی را به مهاجرپذیری تبدیل کند؛ چراکه بسترهای اصلی و مبنایی در شهرستان به‌وفور موجود و قابل مشاهده هستند.

منابع مالی

مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی «دلایل کاهش جمعیت در شهرستان سروآباد» با حمایت مالی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان است.

منابع

زاهدی مازندرانی، محمدجواد و علی‌پور، پروین (۱۴۰۲). بازشناسی چالش‌های ۱۵۰ ساله توسعه در ایران در پرتو نظریه «توزیع نامتعادل قدرت در ساختار نظام اجتماعی». مطالعات توسعه اجتماعی-اقتصادی، ۱(۲)، ۲۷۲-۲۶۳. ۱۰

2051/IJOSED.2024.45423.1027

زمانی، لقمان؛ سعیدی، عباس و رحمانی‌فضلی، عبدالرضا (۱۳۹۸). محدودیت‌های توسعه یکپارچه روستایی-شهری ناحیه سروآباد (کردستان). *جغرافیا*، ۱۷(۶۰)، ۳۲-۲۱.

شهرپری‌ثانی، داود و محمودیان، حسین (۱۳۹۷). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تمایل به مهاجرت افراد از شهر آبادان با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره. *انجمن جمعیت ایران*، ۱۳(۲۶)، ۱۱۸-۸۹.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735000.1397.13.26.4.6>

اوبرای، ا. س (۱۳۷۰). *مهاجرت، شهرنشینی و توسعه*. ترجمه فرهنگ ارشاد. تهران: انتشارات مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.

باینگانی، بهمن؛ ایران‌دوست، فهیم و احمدی، سینا (۱۳۹۲). سبک زندگی از منظر جامعه‌شناسی: مقدمه‌ای بر شناخت و واکاوی مفهوم سبک زندگی، *مهندسی فرهنگ*، ۴۹(۷۷)، ۷۴-۵۶.

تودارو، مایکل (۱۳۶۷). *مهاجرت‌های داخلی در کشورهای در حال توسعه*، ترجمه مصطفی سرمدی و پروین رئیسی‌فرد. تهران: انتشارات مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.

جعفری‌نعمی، فاطمه؛ علی‌مندگاری، ملیحه و روحانی، علی (۱۴۰۲). ناپایداری پایدار؛ روایتی زنانه از موج‌های مهاجرتی در شهر یزد. *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۱۰(۲۲)، ۹۱-۱۲۳.

<https://doi.org/10.22080/ssi.2025.28273.2241>

لوکاس، دیوید و میر، پاول (۱۳۹۴). درآمدی بر مطالعات جمعیتی. ترجمه حسین محمودیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران (چاپ چهارم).

لی. اورت. اس (۱۳۶۸). یک نظریه مهاجرت، ترجمه بیژن زارع. در مجموعه نظریات مهاجرت. تهران: انتشارات نوید.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). سرشماری نفوس و مسکن.

<https://www.amar.org.ir>

مشفق، محمود و شکفته‌گوهری، محمود (۱۳۹۹). مطالعه وضعیت مهاجرت در شهرستان‌های مرزنشین ایران و اثرات سطح توسعه‌یافتگی بر آن. *علوم اجتماعی*، ۲۷(۸۸)، ۱۴۴-۱۰۹. <https://doi.org/10.22054/qjss.2020.48172.2172>

نجفی، سعید (۱۳۹۸). تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه شهرهای مرزی با رویکرد آینده‌پژوهی (نمونه موردی: شهر زابل)، *مطالعات برنامه-ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۴(۳)، ۷۸۹-۷۷۳.

ولی‌پور پاشاکلیبی، کامران؛ رضوانی، علی اصغر رضوانی و پیری، سعید (۱۴۰۰). تحلیل راهبردی از وضعیت توسعه پایدار شهر جدید پرند. *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۲(۱۳)، ۶۸۲-۶۶۳.

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.66972251.1400.13.2.34.5>

Bayangani, B.; Irandoost, F. & Ahmadi, S. (2013). Lifestyle from a sociological perspective: An introduction to understanding and analyzing the concept of lifestyle. *Cultural Engineering*, 49(77), 56-74. [In Persian].

شیعه، اسماعیل (۱۴۰۱). *مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری*. تهران: ناشر: دانشگاه علم و صنعت ایران (چاپ چهارم).

طاهری، شهنام (۱۳۷۶). *توسعه اقتصادی و برنامه-ریزی*، تهران: نشر آروین.

فرمانداری سروآباد (۱۴۰۰). استانداری کردستان،

<https://ostan-kd.ir>

قاسمی‌اردهایی، علی؛ محمودیان، حسین و نوبخت، رضا (۱۳۹۶). تحلیل علل مهاجرت‌های داخلی ایران در سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*. ۶(۳)، ۳۷۵-۳۹۰.

<https://doi.org/10.22059/jisr.2017.141758.317>

قربانی، معصومه؛ موسوی، سیدهاشم؛ علیزاده، رضا و نوری، هادی (۱۴۰۲). تجربه طرد اجتماعی ساکنان روستایی (مورد مطالعه: شهرستان شفت). *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*. ۱۰(۲۱)، ۱۲۶-۱۰۳.

<https://doi.org/10.22080/ssi.2023.25149.2090>

کلهری ندرآبادی، لیدا؛ ترابی کهلان، پریا و شیرینی، محمد (۱۴۰۲). جریان مهاجرت شهر به روستا در ایران طی سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰: تحلیل دادگان آمارگیری نیروی کار. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۸(۳۶)، ۴۰۴-۳۹۵.

[10.22034/jpai.2024.2010577.1307](https://doi.org/10.22034/jpai.2024.2010577.1307)

Bernard, A., Bell, M., & Charles-Edwards, E. (2014). Life-Course transitions and the age profile of internal migration. *Population and Development Review*, 40(2), 213-239.

- <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00671.x>
- Beunen, R., Meijer, M., de Vries, J. R. (2020). Planning strategies for dealing with population decline: Experiences from the Netherlands. *Land Use Policy*, 93(104107), 1-10.
- <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104107>
- Chi, G., Ventura, S. J. (2011). Population change and its driving factors in rural, suburban, and urban areas of Wisconsin, USA, 1970-2000. *International Journal of Population*. 2011(2), 1-14.
- <https://doi.org/10.1155/2011/856534>
- De Haas, H. (2021). A theory of migration: the aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9(8), 1-35.
- <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>
- Ghasemi Ardhaei, A.; Mahmoudian, H., Nobakht, R. (2017). An analysis of the causes of internal migration of the census of 2006 and 2012 s. *Social Studies and Research in Iran*, 6(3), 390-375 [In Persian].
- <https://doi.org/10.22059/jisr.2017.141758.317>
- Ghorbani, M., Mousavi, S. H., Alizadeh, R., Nouri, H. (2023). The experience of social exclusion of rural residents (case study: Shaft city). *Sociology of Social Institutions*, 10(21), 103-126. [In Persian].
- <https://doi.org/10.22080/ssi.2023.25149.2090>
- Gunderson, L. (2010). Ecological and human community resilience in response to natural disasters. *Ecology and Society*, 15 (2): 18.
- Haaland, J., Roth, H. (2020). Labor market concerns and support for immigration. *Journal of Public Economics*, 191, 1-10.
- <https://doi.org/10.1016/j.jpu-beco.2020.104256>
- Harris, J. R., Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126-142.
- Jafari Naimi, F., Alimandegari, M., Rouhani, A. (2013). Persistent instability: A woman's narrative of migration waves in the city of Yazd. *Sociology of Social Institutions*, 10(22), 91-123 [In Persian].
- <https://doi.org/10.22080/ssi.2023.25678.2121>
- Kalhori-Nadarabadi, L. Torabi, K.P., Shiri, M. (2002). The flow of urban to rural migration during 2017 to 2021 in Iran: analysis of labor force survey database. *Population Association of Iran*, 18(36), 359-404 [In Persian].
- <https://doi.org/10.22034/jpai.2024.2010577.1307>

- Kyaing, K. T. (2014). Pull and push factors of migration: A case study in the urban area of Monywa Township, Myanmar.
- <https://www.worldofstatistics.org/files/2014/03/Pull-and-Push-Factors-of-Migration-Thet.pdf>
- Lee, Evert. S. (1989). A theory of migration. translated by Bijan Zare. In *Theories of migration collection*. Tehran: Navid Publications. [In Persian].
- Lewis, W.A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labor. *The Journal of Developing Areas*, 2(3), 139-191.
- Lucas, D. and Meyer, P. (2015). *An introduction to population studies*, translated by Hossein Mahmoudian, Tehran: Tehran University Press (Fourth edition). [In Persian].
- Meadows, D. (1988). *Indicators and information systems for sustainable development; A report to the Balaton group*. Sustainability Institute.
- Moshfegh, M., Shekofteh Gohari, M (2020). Study and analysis of the influencing factors of development on the migration patterns in border cities of Iran. *Social Sciences*, 27(88), 109-144 [In Persian].
- <https://doi.org/10.22054/qjss.2020.48172.2172>
- Najafi, S. (2019). Analysis of factors affecting the development of border cities with a futures research approach (case study: Zabol city), *Human Settlement Planning Studies*, 14(3), 789-773. [In Persian].
- O'Bray, A. S. (1999). *Immigration, urbanization and development*, translated by Farhang Ershad. Tehran: Labor and Social Security Institute Publications [In Persian].
- Pryor, R.J. (1974). Migration and the process of modernization, In: *People on the Move*. London: Routledge.
- Sarvabad Governorate (2021). *Kurdistan Governorate*.
- <https://ostan-kd.ir> [In Persian]
- Shahpari Sani, D. & Mahmoudian, H. (2020). Identifying and prioritizing of the effective factor on the tendency of immigration in Abadan city using multi-criteria decision making techniques. *Population Association of Iran*, 13(26), 89-118 [In Persian].
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735000.1397.13.26.4.6>
- Shia, I. (2022). *An introduction to the principles of urban planning* (40th edition). Tehran, Publisher: University of Science and Technology. [In Persian].
- Stark, O. (1991). *The migration of labour*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Statistical Center of Iran, Population and Housing Census (2016).
- <https://www.amar.org.ir>. [In Persian].

- Taheri, S. (1997). *Economic development and planning*. Tehran: Arvin Publishing. [In Persian].
- Todaro, M. (1997). *Internal migration in developing countries*, translated by Mostafa Sarmadi and Parvin Raisifard. Tehran: Labor and Social Security Institute Publications. [In Persian].
- Valipour Pashakalaei, K., Rezvani, A., Piri, S. (2011). A strategic analysis of the sustainable development status of the new city of Parand. *New Perspectives in Human Geography*, 2(13), 663-682 [In Persian].
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.66972251.1400.13.2.34.5>
- You, H., Zhang, X. (2017). Sustainable livelihoods and rural sustainability in China: Ecologically secure, economically efficient or socially equitable? *Resources, Conservation and Recycling*, 120, 1-13.
- Zahedi Mazandarani, M.J., Alipoor, P. (2017). Challenges of recognizing 150 years of development in Iran in light of the theory of “unbalanced distribution of power in the structure of the social system”. *Socio-Economic Development Studies*, 1(2), 272-263 [In Persian].
[10.22051/IJOSED.2024.45423.1027](https://doi.org/10.22051/IJOSED.2024.45423.1027)
- Zamani, L., Saeedi, A., Rahmanifazli, A. (2019). Limitations of Integrated rural-urban development in Sarvabad district (Kurdistan). *Geography*, 17(60), 21-32. [In Persian].
- Zanabazar, A., Kho, N. S., Jigjiddorj, S. (2021). The push and pull factors affecting the migration of Mongolians to the Republic of South Korea. *SHS Web of Conferences*, 90(01023), 1-9.
<https://doi.org/10.1051/shsconf/20219001023>
- Zelinsky, Z. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61, 219-249.
<https://doi.org/10.2307/213996>